

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

ТВОРЧА СПАДЩИНА В.І. БОШКА У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

**І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет
біоресурсів і природокористування України**

***Анотація.** Досліджуються наукові розвідки професора В.І. Бошка у сфері земельного законодавства. Висвітлено його погляди на «соціалізацію землі» та на право приватної власності на землю, на необхідність застосування найманої праці як на землях постійного трудового користування, так і на орендованих за Земельним кодексом УСРР 1922 року. Розкрито авторське тлумачення понять, здійснене В. І. Бошком у зв'язку з наявною невизначеністю категорій у термінології тогочасного земельного законодавства.*

***Ключові слова:** земельне законодавство, земельний закон, приватна власність на землю, соціалізація землі, селянин*

На сьогодні ми маємо цілісну земельно-правову науку, яка представлена плеядою відомих фахівців у цій галузі. Та розвиток науки земельного права видається неможливим без вивчення наукової спадщини правників минулих поколінь і запровадження її до наукового обігу. На сторінках їхнього творчого доробку, як правило, ми й знаходимо відповіді на питання, які нам ставить сьогодення. Адже проаналізувавши історію становлення і розвитку правового регулювання земельних відносин, ми повинні врахувати помилки минулого та взяти в майбутнє тільки те, що підтверджено часом і де його відсутність призвела до негативних результатів.

Тому **метою** цієї статті є дослідження наукового доробку професора В. І. Бошка у сфері земельного законодавства.

Володимир Ілліч Бошко (25 березня 1885 р. – 10 серпня 1949 р.), народився в с. Іванівка (нині – селище в Одеській області) в селянській родині. Вступивши у вересні 1910 р. на юридичний факультет університету св. Володимира він виявив неабиякий інтерес до наукової діяльності, про що свідчить його активна участь у студентському цивілістичному гуртку. Зокрема, ним було підготовлено дві доповіді, які згодом були опубліковані в збірнику праць гуртка: «Правоспособность и дееспособность» (К., 1916) та «К аграрному вопросу в России. Гражданская правоспособность крестьян в области землевладения» (К., 1917) [1, с. 239].

У контексті нашого дослідження інтерес викликає його друга доповідь, що складалася з шести розділів: Розділ 1. «Суб'єкт селянського права».

Розділ 2. «Обмеження селян у праві відчуження надільної землі». Розділ 3. «Обмеження у праві застави». Розділ 4. «Обмеження у праві зосередження надільної землі в одних руках». Розділ 5. «Обмеження у праві дроблення землі». Розділ 6. «Оцінка обмежувального законодавства щодо селян». У першому розділі «Суб'єкт селянського права» автор звернув увагу на невизначеність понять «селянин» та «сільський обиватель» у тогочасному законодавстві, наводячи різні точки зору науковців, які або розрізняли ці поняття, або ототожнювали. Сам автор, приєднуючись до поглядів А. Вормса, вважав, що відмінність у термінології пояснюється історично й збереглася тільки тому, що редакцію багатьох статей було залишено в попередньому вигляді. Вивчаючи природу поняття «селянин», учений пропонує відійти від відживших ознак приналежності до цього стану, а саме «приписка до селянського стану», яка вже втратила своє значення у зв'язку з класовим перегрупуванням суспільства [2, с. 16]. Тому суб'єкт селянського права повинен визначатися, на думку В.І. Бошка, іншим більш реальним началом, «класовим», в якому безпосереднє заняття землеробством і буде найсуттєвішою ознакою приналежності до селянства. На сьогодні поняття «селянин» також викликає інтерес. Так, професор В.М. Єрмоленко у своїй праці «Походження поняття «селянин» як основоположної категорії аграрного права» розкриває це поняття, кладучи в основу чотири критерії: територіальний, соціальний, культурний і економічний [3, с. 29]. Саме в економічному критерії, який, на його думку, полягає в особливостях сфери господарювання, спрямування діяльності селянина на обробіток землі, тобто здійснення рільництва, ми віднаходимо найсуттєвішу ознаку приналежності до селянства, виділену В.І. Бошком.

Недостатньо з'ясованим автор вважав і поняття «надільні землі» у сенатській практиці і юридичній літературі. При визначенні цього поняття учений зазначав, що в основі права на такі землі лежить принцип власності, в якості головної ознаки цих земель [2, с. 30].

Цікавими і актуальними є погляди професора на наявність у тодішньому царському земельному законодавстві обмеження у праві дроблення подвірних земельних ділянок на частини, зазначених у Розділі 5. «Обмеження у праві дроблення землі». Характеризуючи царське законодавство, зокрема «Місцеві положення Південно-Західних губерній» професор звертає увагу на недоцільність наявного обмеження, права дроблення земельних ділянок для Південно-Західних губерній. Так, дробленню не підлягали земельні ділянки менші мінімального розміру – 10 десятин. Для інших регіонів мінімальні розміри коливалися від 2 1/2 десятин до 10 десятин. Характеризуючи «Проект правил про попередження дроблення дрібної земельної власності» за 1913 р., автор зазначає, що суть обмеження окреслена в першій статті Проекту, яка полягала в тому, що хуторські та відрубні володіння з приналежними до них садибами, утворені при сприянні землевпорядних установ із надільних і «вненадільних», а також придбаних у Селянському банку, або за його сприяння, чи від казни на основі «Височайшого указу» від 27 серпня 1906 р., при відчуженні за добровільними угодами і при зверненні на них казенних і приватних стягнень, рівно як при розподілу між спадкоємцями (за заповітом чи

за законом), можуть бути роздроблені на частини, тільки за тієї умови, щоб в кожній із них було «удобної землі» не менше кількості десятин, вказаної у приложеному до цієї статті розпису. У цьому розписі були зазначені межі дроблення та найменший розмір земельної ділянки для кожного повіту 47 губерній Російської імперії [2, с. 86].

На сьогоднішній день щось подібне ми можемо віднайти у Законі України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. у ст. 23 «Успадкування фермерського господарства». Йдеться про п. 2, у якому зазначено: «Якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону» [4]. Науково обґрунтовані регіональні мінімальні розміри земельних ділянок були затверджені постановою КМУ «Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується» від 10 грудня 2003 року. Цікавим є той факт, що мінімальні розміри фактично не змінилися з часів царської Росії і становлять від 2 до 9 гектарів залежно від області країни.

Після закінчення університету В. І. Бошко був призначений ревізором комерційної служби Південно-Західної залізниці (1914–1917 рр.), а вже з 1917 р. почав викладати у різних вузах, зокрема у Київському юридичному інституті, Київському комерційному інституті, Київському інституті народного господарства (тут обіймав посади декана юридичного, економічного факультетів, факультету експлуатації залізничних доріг), Київському залізничному технікумі (був його директором), Київському інституті народної освіти та ряді інших навчальних закладів. У 1925 р. В. І. Бошко отримав звання професора. З відновленням юридичного факультету Київського університету працював професором, з 1940 р. – завідувачем кафедри теорії держави і права. З 1944 р. і до останніх днів свого життя був деканом юридичного факультету Київського університету [1, с. 239–240].

У 1918 р. виходять друком дві праці В. І. Бошка в журналі «Право и жизнь» як реакція на революційні зміни, що відбувалися в країні та були відображені в тогочасному земельному законодавстві. Безперечно цінною є його праця «Про соціалізацію землі і право власності», в якій автор зазначає, що нема, мабуть, такої країни, де б ідея скасування приватної власності на землю, що лежить в основі соціалізації землі, віднайшла для себе такий сприятливий ґрунт. Пояснення цьому науковець знаходить у тому, що народ та інтелігенція в Україні менше всього виховувалися на повазі до права власності [5, с. 2], а також були культурно відсталіми і залишилися поза сферою впливу римського права і його класичного вчення про право власності. Ні право, ні закон у народу не викликали належної поваги завдяки низькому рівню освіченості [5, с. 5–6]. Однак несприйняття принципу соціалізації землі саме в Україні автор вбачав у застосуванні інтенсивної системи землеробства, яка сприяла розвитку у селян почуття права земельної власності, на відміну від Росії, де існувала трипільна система землеробства,

яка не вимагала міцного зв'язку між землею і землеробом, що не приводило до укорінення у свідомості селянських мас ідеї приватної власності [5, с. 5–6].

З приходом до влади в Україні правоконсервативного уряду П.П. Скоропадського у квітні 1918 р. розпочався істотно новий етап розвитку земельних відносин. На сторінках того ж журналу «Право и жизнь» ми віднаходимо статтю В. І. Бошка «Новий земельний закон на Україні», де автор аналізує прийнятий Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями» від 14 червня 1918 року. Вже на перших сторінках цієї праці автор висловлює невинуваті сподівання щодо видання на зміну закону Української Центральної Ради (далі – УЦР) про соціалізацію землі від 18 січня (*так В.І. Бошко називає Тимчасовий земельний закон. – автор*), нового прямо протилежного закону про повну і необмежену земельну власність, у зв'язку з відміною проголошеної УЦР «соціалізації землі» та відновлення права приватної власності. Був переконаний, що весь закон побудований на обмежувальному принципі щодо приватної власності завдяки нормативному закріпленню максимального розміру (25 десятин) при купівлі сільськогосподарських ділянок. Він вважав, що цей закон, як і закон УЦР, був результатом реального співвідношення соціально-політичних сил в Україні, являючи собою компроміс між крайніми прагненнями двох «епох» в житті молоді України, на грані яких цей закон народився [6, с. 6].

Науковий інтерес ученого викликав і коментар Земельного кодексу М.М. Гершонова та Є.І. Кельмана, на який ним було підготовлено позитивну рецензію [7, с. 286]. Схвальне ставлення професора викликало те, що автори, коментуючи спірні статті Земельного кодексу, не обмежувалися підбором тільки того матеріалу, який дістав офіційне закріплення у тодішній земельній політиці, а й надавали протилежну точку зору теж офіційну, але не враховану законодавцем. Йшлося про ст. ст. 38 і 39 Земельного кодексу, які допускали застосування найманої праці як на землях постійного трудового користування, так і на орендованих. Відомо, що нормативне закріплення застосування найманої праці у тодішній юридичній літературі викликало заперечення і докори.

Підсумовуючи наукову спадщину В.І. Бошка у сфері науки земельного права, можна констатувати, що його дослідження охоплювали головні напрями розвитку тогочасного земельного законодавства. Загалом його погляди були критичними, особливо коли йшлося про застосування приватної власності на землю, прихильником якої він був. Навіть у радянський період у рецензії на коментар до Земельного кодексу УСРР 1922 р. прослідковується його схвальне ставлення до застосування найманої праці. У цілому науковий доробок В. І. Бошка становить десятки праць, що дає можливість сучасним науковцям одержувати подальші наукові досягнення з метою вдосконалення нинішнього законодавства у різних галузях права.

Список літератури:

1. Міхневич Л.В. Право на існування в дослідженні професора В. І. Бошка / Л.В. Міхневич // Конституція і державотворення : національні традиції та світовий досвід : Матеріали XXX Міжнародної історико-правової конференції (м. Чернігів, 4–6

липня 2014 р.) / ред. колегія : І.Б. Усенко (голова) та ін. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С. 239–245.

2. Бошко В.И. К аграрному вопросу в России. Гражданская правоспособность крестьян в области землевладения / В.И. Бошко // Труды гражданского юридического кружка при Университете Св. Владимира Вып. 3 (репринтное издание) / под ред. В. И. Синайского. – К. : Алерта, 2009. – С. 8–127.

3. Єрмоленко В.М. Походження поняття «селянин» як основоположної категорії аграрного права / В.М. Єрмоленко // Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 26–29.

4. Про фермерське господарство : Закон України // Відомості Верховної Ради України – 2003. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

5. Бошко В.И. О социализации земли и праве собственности / В.И. Бошко // Право и жизнь. – 1918. – № 2–3. – С. 2–8.

6. Бошко В.И. Новый земельный закон на Украине / В.И. Бошко // Право и жизнь. – 1918. – № 5. – С. 6–13.

7. Бошко В. Проф. М. Гершоноу та проф. Е. Кельман. Земельний кодекс УСРР. Текст та поартикульний коментарій / В. Бошко // Вісник радянської юстиції. – 1928. – № 9. – С. 286.

Аннотація. *Исследуются научные исследования профессора В.И. Бошка в сфере земельного законодательства. Освещены его взгляды на «социализацию земли» и на право частной собственности на землю, на необходимость применения наемного труда как на землях постоянного трудового пользования, так и на арендованных по Земельному кодексу УССР 1922 года. Раскрыто авторское толкование понятий, осуществленное В. И. Бошком в связи с имеющейся неопределенностью категорий в терминологии земельного законодательства того времени.*

Ключевые слова: *земельное законодательство, земельный закон, частная собственность на землю, социализация земли, крестьянин.*

Annotation. *We study the scientific research of Professor V.I. Bosko in sphere of land law. Article deals his views on the «socialization of the land» and on the right of private ownership of land, on necessity of application of wage labor as on lands of permanent using and on leased lands by the Land Code of Ukrainian SSR 1922. Reveals the author's interpretation of the concept made by V.I. Bosko due to the uncertainty of categories in terms of land law of that time.*

Keywords: *land legislation, land law, private ownership of land, socialization of land, peasant.*